

Asia: VN/1646/2020

Lausuntopyyntö sosiaaliturvkomitean välimietinnöstä

Lausunnonantajan lausunto

1. Sosiaaliturvalainsäädännön yhtenäistäminen (välimietinnön ehdotukset 1 ja 2)1.1 Aiheuttavatko etuuksien erilaiset hakuajat ongelmia? Jos aiheuttavat, niin millaisia ja missä etuuksissa? Mitä mahdollisia vaikutuksia etuuksien hakuajojen yhtenäistämällä voisi olla?

Hakuajojen yhtenäistämässä on säilytettävä mahdollisuus takautuvaan hakuajaan. On havaittu, että ikääntyneet eivät aina tiedä oikeudestaan etuuksiin eivätkä sen vuoksi osaa hakea heille kuuluvia etuuksia. Lisäksi asiointi, erityisesti sähköinen asiointi, voivat olla ikääntyneille haasteellista ja osaltaan viivästyttää hakemuksen vireilletuloa. Takautuvan etuuden saaminen sekä helpottaa pienituloisten eläkeläisten taloudellista tilannetta että vahvistaa heidän oikeuksiaan sosiaaliturvaan.

1.2 Aiheuttavatko etuuksien erilaiset tulo- ja palkkakäsitteet ongelmia? Jos aiheuttavat, niin millaisia ja missä tilanteissa? Mitä mahdollisia vaikutuksia tulo- ja palkkakäsitteiden yhtenäistämällä voisi olla?

-

2. Toimeenpanon monimutkaisuus ja digitalisaation mahdollisuudet (välimietinnön ehdotukset 3 ja 4)2.1 Mitä tulisi ottaa huomioon ehdotuksen 3 valmistelussa?

Ikääntyneiden palvelukokonaisuus koostuu usein monista eri toimijoista. Tästä syystä eri palvelujen väliseen yhteistyöhön sekä tiedon kulkuun on kiinnitettävä huomiota. Iäkäs henkilö voi tarvita runsaastikin tukea eri sosiaaliturvaetuuksien hakemisessa, mutta heitä avustava omatyöntekijä ei välttämättä saa tarvittavia tietoja voidakseen edistää asiakkaansa asiaa. Tiedonkulun katkoksia ilmenee eri organisaatioiden tai viranomaisten tietojärjestelmien toiminnallisuuksien sekä tiedonsaantioikeuden ja tietosuojakysymysten vuoksi. Asiakslain mukainen tietojen saanti välttämättömien sosiaalipalvelujen tehtävien hoitamiseksi ei aina tästä syystä toteudu parhaalla tavalla. Esimerkiksi sosiaalityöntekijät tai -ohjaajat eivät toisinaan tiedä mihin asiakkaalle on myönnetty oikeus, jos he eivät pääse katsomaan riittävän laajasti Kelan tietoja eikä asiakas pysty itse kertomaan. Näin ollen asiakkaan tarvitseman tuen saaminen voi viivästyä. Lisäksi asiakkaan asiaan liittyvien hakemusten ja lisäselvitysten toimittamista eri viranomaisten käyttämien järjestelmien välillä tulisi sujuvoittaa.

Sosiaaliturvauudistuksen jatkoselvitykset sekä arviointi pitäisi ulottua koskemaan ikääntyneiden tilannetta, joiden kohdalla ei ole riittävästi tietoa sosiaaliturvan käytöstä, kuten on tilanne kaikkien vanhempien ikäryhmien kohdalla.

Automaation kehittämisessä on huomioitava myös ikääntyneiden ihmisten yksilölliset sekä monimutkaiset elämäntilanteet, joiden arvioinnissa tarvitaan moniammatillista asiantuntijaosaamista. Kuitenkin digitalisaatio ja automaatio voivat tukea asiointia sekä varmistaa, että oikeudet eri etuuksiin tulevat huomioiduksi.

2.2 Mitä tulisi ottaa huomioon ehdotuksen 4 valmistelussa?

Digitaalisesta yhteiskunnasta syrjäytyminen koskettaa merkittävää osaa ikääntyviä kansalaisia. On myönteistä, että välimietinnössä on otettu kantaa siihen, ettei digitaalinen asiointi voi sulkea pois muita asiointitapoja. Yli 65-vuotiaiden kohdalla verkkoasiointi on merkittävästi vähäisempää kuin muiden asiointitapojen käyttö (Kelan selvitys, 2021). Vanhusasiavaltuutettu pitää tärkeänä sitä, että digipalveluja käyttämättömien kansalaisten yhdenvertaiset oikeudet asiointiin turvataan kansallisella tasolla. Mahdollisuudet tiedonsaantiin ja asiointiin puhelimitse sekä kasvotusten tulisi jatkossakin turvata, kuten myös asiointi kokonaisuudessaan paperilomakkeilla. Tietojärjestelmään kirjattu merkintä, ettei henkilö käytä sähköisiä palveluja varmistaisi sen, ettei etuuksia koskevia päätöksiä tai muita tärkeitä tietoja toimiteta ainoastaan sähköisessä muodossa.

3. Työkykyyn ja työkyvyttömyyteen liittyvät etuudet (välimietinnön ehdotukset 5, 6 ja 7)3.1 Onko eri etuuksia ja eläkkeitä koskevien lakien työkyvyttömyyden käsitteissä epätarkoituksenmukaisia eroja ja jos kyllä, niin millaisia?

-

3.2 Mitä muutoksia lainsäädäntöön (erityisesti etuus- ja palvelulainsäädäntö) tulisi tehdä, jotta lainsäädäntö tukisi työ- ja toimintakyvyn ylläpitämistä ja parantamista sekä olemassa olevan työkyvyn hyödyntämistä?

-

3.3 Komitea ehdottaa arvioitavaksi mahdollisuuksia liittää työkykyyn ja työkyvyttömyyteen liittyviin etuuksiin kannustimia ja velvoitteita osallistua palvelutarpeen arviointiin ja yhdessä asiakkaan kanssa sovittaviin palveluihin. Ehdotuksen mukaan palvelujen saatavuus ja saavutettavuus tulee huomioida. Mitä palveluja ehdotetun arvioinnin tulisi koskea?

-

4. Työttömyysturva, työllisyyden edistäminen ja osittainen työllistyminen (välimietinnön ehdotukset 8 ja 9)4.1 Komitea ehdottaa, että työmarkkinatuen toimivuutta ja uudistamistarpeita selvitetään tilanteissa, joissa työmarkkinoille pääsy tai niille palaaminen on vaikeutunut. Mitä tilanteita ehdotetun selvityksen tulisi koskea?

-

5. Opiskelu ja osaamisen kehittäminen (välimietinnön ehdotukset 10, 11 ja 12)**5.1** Komitea ehdottaa, että etuusjärjestelmän tulee tukea ihmisten jatkuvaa oppimista ja edistää osallistumisen tasa-arvoa. Miten etuusjärjestelmää tulisi uudistaa, jotta se parantaisi osallistumisen tasa-arvoa ja tukisi jatkuvan oppimisen palvelujärjestelmän uudistamista?

-

5.2 Komitea katsoo, että koulutukseen hakeutumisen tulee olla ensisijaista vailla ammatillista tutkintoa oleville nuorille. Miten nuorten sosiaaliturvaa tulisi uudistaa, jotta etuus- ja palvelujärjestelmien monimutkaisuus ja niiden sisälle asetetut kannustimet eivät aiheuttaisi koulutuksen tai muiden palvelujen ulkopuolelle jäämistä tai jättäytymistä?

-

5.3 Komitea ehdottaa selvitettäväksi edellytyksiä käynnistää opintotukijärjestelmän kokonaisuudistus. Millainen opintotukijärjestelmän uudistus tukisi opiskeluajan toimeentuloa, sujuvaa opiskelua, tavoiteajassa valmistumista ja opiskelijan hyvinvoinnin ja jaksamisen kannalta mielekästä opintopolkua?

-

6. Lasten ja perheiden sosiaaliturva (välimietinnön ehdotukset 13, 14 ja 15)**6.1** Komitea ehdottaa työryhmän perustamista lapsilisän uudistamiseksi. Mitä lapsilisäjärjestelmän eri uudistusvaihtoehtojen valmistelussa ja arvioinnissa tulisi ottaa huomioon?

-

6.2 Komitea ehdottaa lastenhoidon tukien järjestelmän uudistuksen käynnistämistä. Miten ja mistä lähtökohdista lastenhoidon tukien järjestelmää tulisi uudistaa?

-

6.3 Vanhemmalla on vastuu lapsensa elatuksesta. Mitä muutoksia sosiaaliturva- tai muuhun lainsäädäntöön tulisi tehdä, jotta se tukisi vanhempien elatuskykyä?

-

7. Asumismenot ja asumismenojen korvaaminen (välimietinnön ehdotus 16)**7.1** Mitä tulisi ottaa huomioon ehdotuksen 16 edistämisessä? Mikä asia tai mitkä asiat on tärkeintä selvittää?

Välimietinnössä on tuotu esille, että hyväksyttävät asumismenot eivät ole seuranneet vuokratason nousua sekä tunnistettu vuokratasoissa olevan suurta vaihtelua paikkakunnittain ja myös kaupunkien sisällä. Pienituloisille eläkeläisille asumistuella on suuri merkitys. He eivät pysty vaikuttamaan omaan tulotasoonsa eikä edullista asumista ole löydettävissä varsinkaan suuremmissa kaupungeissa. Eläkkeen saajan asumistuki vähentää osaltaan ikääntyneiden toimeentulotuen tarvetta sekä tukee pienimmillä eläketuloilla elävien taloudellista tilannetta. Pienituloisuus eläkeiässä koskettaa erityisesti yksin asuvia sekä naisia.

8. Toimeentulotuki ja pitkäaikaisen toimeentulotarpeen vähentäminen (välimietinnön ehdotukset 17 ja 18)**8.1** Mitä tulisi ottaa huomioon ehdotusten 17 ja 18 edistämisessä?

Eläketurvakeskuksen kyselyn mukaan noin 10 prosentilla eläkeläisistä oli toimeentulo-ongelmia ja neljä prosenttia vastaajista koki suuria vaikeuksia tavanomaisten menojen kattamisessa.

Toimeentulovaikeuksia oli eniten pienituloisimmilla sekä niillä iäkkäillä, joilla oli paljon terveyskuluja. (Eläketurvakeskus 2020.)

Pienituloisuus, kasvavat terveydenhuollon menot, asumiskulut sekä elinkustannukset aiheuttavat toimeentulotuen tarvetta kasvavalle määrälle ikääntyneitä. Ikääntyneillä on harvoin mahdollisuutta vaikuttaa omaan taloudelliseen tilanteeseensa. Pienituloisuuden vuoksi osa ikääntyneistä tinkii välttämättömistä sosiaali- ja terveydenhuollon palveluista. Myös sosiaaliturvaetuuksien alikäyttöä on tunnistettu erityisesti ikääntyneiden kohdalla. Taustalla vaikuttavia tekijöitä ovat esimerkiksi tiedon puute oikeudesta etuuteen sekä asiointiin liittyvät vaikeudet varsinkin sähköisten järjestelmien kohdalla. Tietämättömyys toimeentulotuen saamisen mahdollisuudesta voi olla yksi taustasyys sille, että yli 65-vuotiaiden ylivelkaantuminen ja maksuhäiriöiden määrä on ollut kasvussa. Vaikuttaa siltä, että oikeus toimeentulotukeen olisi monilla iäkkäillä, mutta etuus jää hakematta, koska sitä ei tunneta tai pystytäkään hakemaan. Tämän vuoksi esimerkiksi tarvittavat lääkkeet voivat jäädä hankkimatta, kun eläketulot eivät riitä niihin.

Asiainn saavutettavuuden parantaminen sekä sosiaalipalvelujen ohjauksen ja neuvonnan rooli on tärkeä ikääntyneiden ihmisten taloudellisen kokonaistilanteen tukemiseksi. Tutkimusten mukaan taloudellinen huono-osaisuus on ikääntyneiden kohdalla usein pitkittynyttä ja kytkeytyy moneen samanaikaiseen hyvinvointiongelmaan. Tästä syystä ikääntyneiden sosiaalityöhön ohjautumista sekä tarvittavan tuen oikea-aikaisuutta tulisi vahvistaa eri viranomaisten tai organisaatioiden yhteistyötä ja tiedonkulkua kehittämällä.

8.2 Mitkä ovat keskeisimmät toimenpiteet, joilla pitkäaikaista toimeentulotuen tarvetta voidaan vähentää?

Vanhusasiavaltuutettu pitää erittäin tärkeänä sitä, että sosiaaliturvaa arvioidaan toimeentulon riittävyden näkökulmista. Ikääntyneiden ihmisten pitkäaikaisen toimeentulotuen tarve nivoutuu usein yhteen eläkeköyhyyden kanssa. Toimintakyvyn laskun myötä kasvavat terveydenhuoltomenot, lääkekustannukset ja muut välttämättömät menot muodostuvat liian suureksi, jos eläketulot ovat pienet. Takuueläkkeiden sekä kaikkein pienempien eläketulojen nostaminen vähentäisi toimeentulotuen tarvetta erityisesti niiden kohdalla, jotka eivät pysty kohentamaan taloudellista tilannettaan itse.

Lisäksi ikääntyneiden käyttämien terveys- ja hoivapalvelujen asiakasmaksut voivat aiheuttaa toimeentulotuen tarvetta. SOSTE:n vuonna 2023 tekemän selvityksen mukaan ulosottoon päättyy erityisesti sosiaali- ja terveyspalvelujen asiakasmaksuja. Asiakasmaksujen alentamista ja perimättä jättämistä tulisi tarkastella suhteessa sosiaaliturvaan, vaikka päätös asiakasmaksuista on hyvinvointialueilla. Toimeentulotukea ei tulisi käyttää säännöllisesti asiakasmaksujen kattamiseen. Asiakasmaksujen alentamisella tai poistamisella voidaan ehkäistä velkaantumista.

9. Etuus- ja palvelupolkujen toimivuus ja palvelujen tarjoaminen (välimietinnön ehdotukset 19, 20, 21, 22, 23, 24 ja 25)9.1 Miten työ- ja toimintakyvyn tukemista, seuranta ja arviointia sekä työ- ja toimintakykyä tukevia palveluja tulisi vahvistaa sosiaali- ja terveydenhuollossa?

-

9.2 Mitä tulisi ottaa huomioon valmisteltaessa A) monialaista asiakassuunnitelmaa ja sitä koskevaa lainsäädäntöä? B) työkyky- ja kuntoutuspalvelujen yhtenäistä tietopohjaa ja sitä koskevaa lainsäädäntöä? C) vastuutyöntekijä-mallia eniten tukea tarvitseville?

C) Sosiaalihuoltolaissa sekä vanhuspalvelulaissa käytetään omatyöntekijä-käsitettä kuvaamaan asiakastyöstä ja palvelukokonaisuudesta vastaavaa työntekijää. Käytettyjen käsitteiden yhdenmukaisuus olemassa olevan lainsäädännön kanssa auttaa erityisesti asiakkaita hahmottamaan palvelukokonaisuutta sekä työntekijöiden roolia siinä.

Lisäksi on tärkeää huomioida, että myös ikääntynyt voi olla sosiaalihuoltolain (1301/2014) 3 §:n 3 kohdan määritelmän mukainen erityistä tukea tarvitseva henkilö, jolla on jo lainsäädännössä erityisiä oikeuksia haavoittuvan asemansa vuoksi. Tästä syystä on oleellista, että ikääntyneiden erityisen tuen tarpeet sekä oikeus gerontologisen sosiaalityön palveluihin tunnustetaan yhtä hyvin kuin työikäisten aikuisten.

9.3 Mitä muuta tulisi ottaa huomioon alaluvun 5.10 ehdotusten edistämisessä?

-

10. Sosiaaliturvajärjestelmän kannustin- ja byrokratialoukut (välimietinnön ehdotukset 26 ja 27) 10.1 Mitä tulisi ottaa huomioon ehdotusten 26 ja 27 osalta?

-

11. Asumis- ja työperusteinen sosiaaliturva ja kansainvälinen liikkuvuus (välimietinnön ehdotukset 28, 29 ja 30) 11.1 Mitä tulisi ottaa huomioon ehdotusten 28, 29 ja 30 edistämisessä?

-

12. Syyperusteisten perusturvaetuuksien yhtenäistäminen ja yhdistäminen ansioturva huomioiden (komitean esitys seuraavalle hallitukselle)

12.1 Komitea esittää syyperusteisten perusturvaetuuksien yhtenäistämistä ja yhdistämistä ansioturva huomioiden alaluvussa 6.1. Tarkoituksena on selkeyttää ja yksinkertaistaa vaiheittain etuusjärjestelmää ja sen toimeenpanoa sekä helpottaa siirtymistä etuudelta toiselle. Mitä hyötyjä ja haasteita perusturvaetuuksien yhtenäistämiseen ja yhdistämiseen voi liittyä?

-

12.2 Mihin suuntaan perusturvaetuuksien yhtenäistämistä tulisi kehittää A) etuuksien ehtojen osalta? B) toimeenpanon osalta?

A) Sosiaaliturvan yksinkertaistaminen ja yhtenäistäminen on kannatettavaa. Sosiaaliturvajärjestelmän monimutkaisuus voi itsessään vaikeuttaa oikeuksiin pääsyä. Yksi syyperusteinen perusturvaetus vahvistaa ikääntyneiden oikeuksia sosiaaliturvaan sekä vähentää alikäyttöä.

B) Yhtenäistämisen edetessä perusturvan saatavuutta ei pidä heikentää. Keskeisimpiä kannatettavia toimenpiteitä ovat eri viranomaisten tiedonkulun esteiden poistaminen sekä etuusehdotus. Etuusehdotus on iäkkäiden kannalta hyvä ratkaisu, koska se osaltaan vahvistaisi oikeutta sosiaaliturvaan sekä sen oikea-aikaista ja tarpeenmukaista kohdentumista.

13. Ehdotusten priorisointi
13.1 Välimietinnössä on komitean 31 ehdotusta tuleville hallituksille. Mitä kolmea ehdotusta tulisi edistää ensimmäisenä ja miksi?

-

14. Julkisen talouden kestävyys
14.1 Sosiaaliturvauudistuksessa tehtävät ratkaisut voivat joko vahvistaa tai heikentää julkista taloutta pitkällä aikavälillä. Komitea on linjannut, että uudistuksen tulee osaltaan varmistaa julkisen talouden kestävyys työllisyyttä ja väestön työ- ja toimintakykyä vahvistamalla. Tulisiko sosiaaliturvan uudistamisella tavoitella parannusta julkisen talouden kestävyteen pitkällä aikavälillä ja jos kyllä, niin miten?

-

15. Komitean linjaukset toisen kauden työlle
15.1 Komitea on linjannut toisen kautensa työstä alaluvussa 6.2. Mikä luetelluista kokonaisuuksista on tärkein ja miksi?

-

15.2 Mihin suuntaan lueteltuja kokonaisuuksia tulisi kehittää?

-

16. Mitä muuta haluat todeta sosiaaliturvauudistuksesta?

Vanhusasiavaltuutettu kiinnittää huomiota siihen, että iäkkäät ovat jätetty erityisryhmänä sosiaaliturvauudistuksen ulkopuolelle. Komitean todetaan tarkastelevan työikäisten, nuorten, lasten ja perheiden sosiaaliturvaa. Kuitenkin myös iäkkäät eläkkeensaajat tarvitsevat eri tilanteissa sosiaaliturvaa. Sosiaaliturvauudistuksen vaikutuksia on vaikea arvioida myös siksi, että eläketulot on jätetty kokonaan sen ulkopuolelle.

Suomessa on 65-vuotta täyttäneitä noin 1,3 miljoonaa. Yli 75-vuotiaita on yli 600.000 ja yli 85-vuotiaita noin 160.000 (Tilastokeskus). Toimeentulotukea saavissa kotitalouksissa asui yhteensä 22 841 yli 65-vuotiasta henkilöä vuonna 2020. Iäkkäiden henkilöiden toimeentulotuen tarve on noussut 23 prosenttia vuodesta 2015 (THL 2022). Eläkkeen saajan asumistuki on tärkeä etuus yli 65-vuotiaille. Ikääntyneillä syntyy usein myös oikeus eläkettä saavan hoitotukeen esimerkiksi muistisairauden myötä. Suuri osa ikääntyneistä toimii omaishoitajana ja sosiaaliturvaetuudet saattavat vaikuttaa hyvinvointialueen maksamaan omaishoidon tuen palkkioon. Näistä syistä sosiaaliturvauudistuksessa olisi hyvä arvioida monipuolisemmin ja laajemmin sen vaikutuksia eri ikäryhmille.

Ikääntyneiden kohdalla on tärkeää huomioida etuuksien ja palvelujen yhteensovittaminen sekä nykyisten palveluprosessien monimutkaisuuden vähentäminen ja kokonaistarpeiden huomiointi eri

palveluissa. Iäkkäiden tilannetta koskevaa asiantuntemusta, kuten esimerkiksi gerontologista sosiaalityötä tekeviä ja tutkivia tahoja tulisi ottaa jatkotyöskentelyyn mukaan.

Vanhusasiavaltuutettu on itsenäinen ja riippumaton viranomainen, jonka lakisääteisenä tehtävänä on edistää ikääntyneiden asemaa ja heidän oikeuksiensa toteutumista. Osa tätä tehtävää on seurata lainsäädännön kehittämistä ja toimeenpanoa sekä yhteiskunnallista päätöksentekoa sekä arvioida niiden vaikutuksia ikääntyneisiin. Tarkastelemme esitettyjä ratkaisu- ja sääntelyvaihtoehtoja ikääntyneiden ihmisten näkökulmasta.

Niemi Mia
Vanhusasiavaltuutettu